

ERFGOED

E8

Herinneren en herdenken

Bleiswijk - groep 8

Algemene informatie

Doelgroep: Groep 8
Tijdsduur: 3 lessen, 2 van ± 50 minuten, 1 buitenles.

Een project over herinneren en herdenken en de plekken, symbolen en voorwerpen die ons daarbij helpen.

Begrippen: herinneren, herdenken, gedenken, monument, symbool, traditie

Bijzonderheden:

de klas gaat naar buiten:

- De algemene begraafplaats aan de Hoekeindseweg 23
- Herdenkingsmonument WOII bij de kerk, Kerkstraat 4

Belangrijke informatie over begraafplaatsen

Begraafplaatsen zijn openbaar en vrij toegankelijk.

De beheerders van de Algemene begraafplaats aan de Hoekeindseweg 23 zijn op de hoogte van de erfgoedlessen voor groep 8 en staan open voor bezoek van schoolgroepen aan de begraafplaats.

Het wordt belangrijk gevonden dat leerlingen kennis nemen van herinnerings- en herdenkingsplekken en ze gaan akkoord met de in de lessen genoemde activiteiten op de begraafplaats.

Om overlast te voorkomen vragen zij om uiterlijk 5 dagen van tevoren (liever eerder) het bezoek door te geven aan dhr.

Brandhorst of dhr. Neeleman – 06 51840753 (tijdens kantooruren). En te zorgen voor voldoende begeleiding. Zij plannen het bezoek dan buiten uitvaarten om.

Let op:

- In les 1 worden post-its in allerlei kleuren gebruikt, zorg dat je die tijdig hebt aangeschaft. De grote maat (125 x 200 mm) is het meest geschikt.
- In les 2 ga je met de klas onder andere een begraafplaats bezoeken, als plek van herinnering. Bepaal zelf of dit voor jouw klas een goede plek en een goed moment is. Als jouw klas, of enkele leerlingen daarin, zo'n bezoek niet aankunnen, dan zou je grafsymboliek ook alleen in de klas kunnen behandelen, met behulp van het werkblad van les 2.

Werkvorm zonder bezoek aan de begraafplaats

Vraag de leerlingen om enkele symbolen uit te kiezen van het werkblad. Zij beschrijven waarom ze die symbolen hebben gekozen en tekenen de symbolen na. Daarna verzinnen en tekenen ze zelf een of meer symbolen en schrijven daarbij wat die voor hen betekenen.

LES 1

Niet vergeten

<i>Tijdsduur:</i>	50 minuten
<i>Kijken & luisteren:</i>	3 minuten
<i>Doen:</i>	40 minuten (kan langer duren als je wilt)
<i>Verwoorden:</i>	5 minuten

Begrippen: onthouden, herinneren en vergeten

Materialen:

- grote post-its in allerlei kleuren (zelf aanschaffen)
- bijlage filosoferen
- bijlage herinnerspreuken

Informatie vooraf: filosoferen over herinneren

Alle leerlingen weten wel wat het woord 'herinneren' betekent. In deze les ga je filosoferen over dit woord en wat het voor de leerlingen kan betekenen. Tips:

- Stel vragen vanuit verwondering en bekijk bekende begrippen met een nieuwe blik.
- Vraag door na het eerste antwoord: hoe weet je dat, wie zegt dat, kun je dat weten, is dat voor iedereen zo, kun je een voorbeeld geven?
- Vul niet in, zeg niet voor: laat de leerlingen maar vertellen en associëren.
- Foute antwoorden zijn er niet. Zie de bijlage voor meer tips.

KIJKEN & LUISTEREN!

Kijk samen met de klas, zonder introductie, naar het liedje (met tekst) 'Ik ben blij dat ik je niet vergeten ben' van Joost Nuissl. Het liedje is al oud, uit 1975, en het klinkt best ouderwets. Er is een versie met alleen tekst: <https://youtu.be/phnWgO-3dx0>, helaas staat daar een taalfout in. Er is ook een versie die correct is, en met foto's: <https://youtu.be/pGrOwUOCSgg>. Misschien is deze versie met foto's te afleidend, dan kun je beter voor de eerste kiezen (overigens zijn de foto's van bloemen Vergeet-me-nietjes, dat is wel aardig om te vermelden). Als je meer wilt weten over die naam: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Vergeet-mij-nietje>.

Je kunt natuurlijk ook zelf een liedje uitkiezen dat gaat over herinneren en/of vergeten.

DOEN!

Zet de leerlingen in een kring zodat ze elkaar kunnen zien en makkelijker op elkaar kunnen reageren. Tafels zijn niet nodig.

1. Herinneren: introductie (5 min)

Vraag aan de klas waar het liedje over gaat. Ga door op het woord 'vergeten' (in de combinatie: niet vergeten, aan iemand blijven denken) dat de leerlingen zeker zullen noemen.

Als je iets wilt onthouden, niet vergeten dus, dan schrijf je dat vaak op een post-it die je op de muur, de tafel of in je agenda plakt (Onthouden en vergeten zijn elkaars tegengestelden).

Bespreek het gebruik van zulke plakbriefjes met de leerlingen. Wat doe je als je iets moet onthouden; schrijf je het op? Waar? Wie gebruikt wel eens zo'n plakbriefje?

Zou de zanger van het liedje de herinneringen aan zijn vriendin ook op een plakbriefje hebben geschreven?

2. Herinneren: denken en voelen (10 minuten)

Filosofeer nu samen met de klas over herinneren. Dit is verwant aan onthouden maar toch ook weer anders: in herinneren zit het voorvoegsel 'her': opnieuw. Iets komt dus opnieuw in je hoofd.

Gebruik de volgende vragen; vergeet niet door te vragen op de antwoorden:

- Wat is herinneren?
- Wat doe je als je iets herinnert?
- Waarmee doe je dat (welk deel van je lichaam)?
- Kun je voordoen wat je doet als je iets herinnert?
- En als je iemand herinnert?
- Waar 'zit' een herinnering in je lichaam (of niet in je lichaam... waar dan wel)?
- Kun je een herinnering ook voelen? (laat de leerlingen de ogen sluiten en echt een herinnering oproepen)
- Waar voel je dat dan?
- Kun je een herinnering ruiken?
- Kun je een herinnering horen?
- Als je iets herinnert, dan denk je aan iets dat al gebeurd is. Dat is voorbij. Toch kun je eraan denken. Waar 'ben' je als je iets herinnert van vroeger? Ben je dan hier of ben je daar?

NB: Je kunt zelf nog meer vragen bedenken. Stel de vragen die je zelf interessant vindt of waar je je zelf prettig bij voelt.

3. Herinneren: spreken en afbeeldingen (10 min. per afbeelding)

Laat nu een of meer (of zoek zelf andere) van de afbeeldingen van de bijlage 'herinnerspreuken' zien (bv op het digibord, je kunt ze ook printen) om te praten over herinneren. Je kunt zo veel afbeeldingen behandelen als je zelf wilt. Je kunt hier ook de leerlingen in groepjes verdelen en ieder groepje over een andere afbeelding laten praten/brainstormen. Je zou dan de bijbehorende vragen erbij kunnen geven (op papier). Daarna kun je dit kort nabespreken met de hele klas. Vragen om te stellen (max 10 min per afbeelding):

Afbeelding 1:

- Wat bedoelen ze met 'in je hart bewaren'?
- Is dat wat de zanger van het liedje gedaan heeft?
- Hoe doe je dat, hoe werkt dat?
- Waarom zou je een herinnering in je hart willen bewaren?
- Kun je ook nare herinneringen in je hart bewaren?
- En wat zou er dan gebeuren?
- Kun je je hart wel eens voelen als je ergens aan denkt (je iets herinnert), bijvoorbeeld dat het sneller gaat kloppen?

Afbeelding 2:

- Wat heeft deze afbeelding met herinneren te maken?
- Is een herinnering dan dus iets dat je 'weet'?
- Herinnert iedereen zich hetzelfde (van bijvoorbeeld een gebeurtenis waar meerdere mensen bij waren)?
- Hoe kan dat?
- Zijn herinneringen waar of niet waar?

Afbeelding 3:

- Wat bedoelen ze hiermee?
- Ben jij het hiermee eens?

Afbeelding 4:

- Wat doe je als je een herinnering deelt met iemand?
- Heeft die ander dan ook die herinnering gekregen?
- Waarom wil je een herinnering delen met iemand?

Afbeelding 5:

- Vind je dat dit klopt?

Afbeelding 6:

- Wat zouden ze hiermee bedoelen?

Afbeelding 7 (deze is wel aan te raden, want het is ook de overgang naar het volgende onderdeel):

- Hoe bewaar je een herinnering?
- Waar bewaar je een herinnering?
- Welke herinneringen wil je bewaren?

4. Herinneringen bewaren en delen (10 min)

Nu vraag je alle leerlingen om een leuke, fijne of waardevolle herinnering die ze graag willen bewaren én delen met de klas, op een post-it te schrijven (ze kunnen de kleur kiezen die het best bij hun herinnering past). Het kan een herinnering zijn aan een gebeurtenis of aan een persoon of een dier. De post-its plakken de leerlingen op een plek aan de muur. Je kunt daar een vel papier boven hangen met de titel: 'herinneringen', of 'herinneringsmuur', of: 'niet vergeten!'

De leerlingen kunnen elkaars herinneringen lezen. Vertel dat de herinneringen nu dus gedeeld worden.

Je kunt ook leerlingen hun herinnering laten 'presenteren'; iemand leest voor wat hij heeft opgeschreven en vertelt er eventueel nog iets omheen.

De post-its blijven hangen tot het einde van deze lessenserie.

VERWOORDEN!

Verwoord-leerdoelen

- De leerlingen kunnen vertellen wat herinneren is
- De leerlingen kunnen verwoorden wat herinneringen voor henzelf kunnen zijn
- De leerlingen kunnen verwoorden waarom mensen herinneringen willen bewaren.

Reflectie

- Wat hebben we gedaan?
- Wat is herinneren?
- Waarom wil je – willen mensen – een herinnering bewaren? Vraag door op waarom een leerling dat zelf wil, en waarom hij denkt dat andere mensen dat willen. Daar zit misschien verschil tussen.

Afsluiting

Vertel dat jullie in de volgende les een aantal plaatsen van herinnering gaan bezoeken.

LES 2

Plaatsen van herinnering en herdenking

Tijdsduur: afhankelijk van de afstanden van de plaatsen tot de school

Begrippen: herdenken, monument, symbolen, traditie

Nodig:

- het werkblad voor het bezoek aan de begraafplaats, gekopieerd voor de leerlingen
- het werkblad monument, gekopieerd voor alle leerlingen
- Tekenpapier en potloden voor alle leerlingen

Voorafgaand aan les 2

Nodig: het werkblad Begraafplaats.

Behandel dit de dag voordat jullie naar de begraafplaats en het (oorlogs)monument gaan.

Achtergrond

Een begraafplaats is meestal ingericht als een soort park. Met veel bomen en wandelpaden; soms zijn de paden kronkelend zodat het een beetje romantisch wordt ('romantisch' betekent niet alleen dat het over liefde gaat; romantisch betekent ook: vol gevoel). Het idee is dat een begraafplaats een plek is van bezinning. Je kunt hier ongestoord denken aan je geliefde dode(n), te midden van, meestal, mooie oude bomen en ander rustgevend groen. Je kunt er ook gewoon een beetje wandelen en dan denken aan droevige dingen. In de tijd van de Romantiek (19e eeuw) werden veel hele mooie begraafplaatsen aangelegd als heuse wandelparken.

Op de begraafplaats gaan we kijken naar grafsymbolen (het officiële woord is: funeraire symboliek). Een symbool is een teken van iets. Zo is dit € het symbool voor de Euro. Het symbool voor het Christendom is het kruis. Een symbool zegt jou iets, als je de betekenis kent.

Met een symbool kun je uiting te geven aan gevoelens die je soms moeilijk in woorden kunt zeggen. Je stuurt bijvoorbeeld een ♥ in plaats van 'ik houd van jou'. Het handige van symbolen die iedereen kent, is dat ze meteen begrepen worden. Op kerkhoven en begraafplaatsen in ons land zie je veel christelijke symbolen. Dat is traditie. Doordat het gebruik van zulke symbolen traditie is, zie je vaak dezelfde dingen terugkomen. Een traditie is iets dat mensen door de jaren of eeuwen heen telkens doen. Sinterklaas, Kerst of het Suikerfeest vieren is een traditie, bepaalde symbolen gebruiken is ook een traditie.

Behandel met de klas het werkblad begraafplaats. Verhelder eventueel moeilijke woorden.

1. De algemene begraafplaats aan de Van Koetsveldstraat 8

Jullie bekijken hier het oorlogsmonument en symbolen op graven; hiervoor zijn twee werkbladen.

Ter introductie:

(Vertel in je eigen woorden): Gisteren is uitgelegd wat symbolen zijn. Er is verteld dat op begraafplaatsen in ons land veel traditionele, christelijke symbolen te vinden zijn.

Maar tegenwoordig zien we ook modernere symbolen. Mensen zijn wat losgeraakt van de traditie en ook van het geloof. Daardoor zie je bij moderne graven ook allerlei dingen die alleen maar verwijzen naar de persoon die daar ligt. Bijvoorbeeld een fiets, een gitaar, een stel klompen, een auto. De samenleving is individueler geworden en we zien ieder mens als een uniek wezen; we voelen ons soms wat minder thuis bij algemene symbolen. Beide soorten symbolen zijn onderwerp in het bezoek aan de begraafplaats.

Veel voorkomende, traditionele symbolen zijn opgenomen in het werkblad voor het bezoek aan de begraafplaats.

DOEN!

Vertel enkele regels voor het bezoek aan de begraafplaats.

- Geen herrie maken: zachtjes praten
- Niet rennen
- Niet op graven staan of lopen
- Op de paden blijven
- De opdracht is geen speurtocht waarin zo snel mogelijk zo veel mogelijk symbolen gevonden moeten worden. Het is geen wedstrijd.

De leerlingen gaan met het werkblad individueel of in groepjes op de begraafplaats zoeken naar symbolen. Veel symbolen staan op het werkblad; als ze een symbool vinden, vinken ze dat af op het werkblad. Je kunt zelf aangeven hoeveel symbolen ze moeten zoeken. Bijvoorbeeld: iedereen minstens vier (niet alle symbolen zijn op deze begraafplaats te vinden). Of je spreekt alleen een tijd af en kijkt dan wat er gevonden is. Let op: het bezoek begint buiten het hek (het hek kan ook symbolen of teksten bevatten).

Opdracht:

1. De leerlingen zoeken bekende symbolen en vinken die af op het werkblad.
2. Daarnaast zoeken ze persoonlijke symbolen. Op het werkblad is ruimte om één modern, persoonlijk symbool te tekenen, dat de leerling zelf uitkiest. Daarachter wordt opgeschreven wat de leerling denkt dat het betekent of waarom het gebruikt is.
3. De leerlingen zoeken ook enkele teksten of zinnen die onderstrepen dat de grafstenen en monumenten bedoeld zijn om de herinnering te bewaren: nooit vergeten, eeuwige herinnering, voor altijd ...

2. Oorlogsmonument hoek Kerkstraat/Dorpsstraat

(zie de achtergrondinformatie in de bijlage)

DOEN!

De leerlingen maken het werkblad.

NB:

- Buiten naast de kerk is een grote grafsteen voor burgemeester Isaac van Waning
- De prachtige tuin rond de kerk herbergt betekenisvolle planten. Hierbij staan bordjes met (vaak) Bijbelteksten: 'Granaatappel Hoogl. 6:7'. 'Daarop ging hij heen en verhing zich. Judasboom Matth. 27:5'. Er ligt ook een 'Steen des Aanstoots ps. 118'.

Terug op school: afsluiting

Praat even na met de leerlingen. Hoe was het om te doen?

De werkbladen worden bewaard voor de laatste les.

LES 3

Hoe herdenken wij?

Tijdsduur: 50 minuten
Doen: 40 minuten (kan langer duren als je wilt)
Met voor wie wil een extra verdieping: 15-20 minuten
Verwoorden: 5 minuten

Begrippen: herinneren, herdenken (eventueel ook gedenken), monument, symbool

Materialen:

- De ingevulde werkbladen en tekeningen van les 2, de post-its van les 1
- Tekenpapier, lijm, potloden of verf, scharen
- De informatie over de bezochte oorlogsmonumenten in Bergschenhoek
- De afbeeldingen van les 1 (bijlage herinnerspreuken)
- De Powerpoint

DOEN!

1. Bespreek de opdrachten van les 2

- A. De leerlingen vertellen en beschrijven welke symbolen ze hebben gevonden, zowel de traditionele als de originele die ze hebben nagetekend, en welke woorden of zinnen.

*Je kunt wat extra aandacht besteden aan de woorden of zinnen die gevonden zijn. Deze zijn veelal bedoeld om iets van 'eeuwigheid' of 'voor altijd' uit te drukken. Blijkbaar vinden mensen het heel belangrijk om de doden, ook al zijn ze niet meer bij ons, op een of andere manier 'voor altijd' 'bij ons' (in je hoofd, in je hart....) te houden. Laat de afbeeldingen van de bijlage herinnerspreuken nog eens zien. Zijn er overeenkomsten ('bewaars de herinnering', 'wat je in je hart bewaart...')?

- B. De leerlingen vertellen over de twee oorlogsmonumenten. Wie of wat worden daar herdacht? Hoe vonden ze de monumenten? Mooi, lelijk, gewoon, de moeite waard, belangrijk, overbodig, indrukwekkend, bijzonder, saai, vreemd...? Waarom?

2. Praat met de leerlingen over de volgende vragen

(op de eerste twee vragen zijn natuurlijk veel verschillende antwoorden mogelijk, er is geen juist antwoord; het is afhankelijk van wat je daar of ermee doet):

- Welk(e) woorden passen het best bij een begraafplaats volgens hen: herinneren of herdenken?
- En bij de oorlogsmonumenten?

Mogelijke antwoorden:

- Op een begraafplaats kun je (weer) herinnerd worden aan degene die daar ligt. Je kunt daar ook herinneringen ophalen aan diegene, zeker als je met iemand anders daar bent. Maar je kunt diegene ook herdenken: je gaat bv naar het graf en legt er bloemen op. Iemand herdenken lijkt wat meer op een bewuste handeling (je kunt verwijzen naar de Dodenherdenking en het leggen van kransen); iemand je herinneren lijkt meer op beelden en gedachten die in je hoofd komen.
- Bij oorlogsmonumenten denk je toch eerder aan herdenken. De mensen die herdacht worden kun je je meestal niet herinneren, omdat je ze niet gekend hebt.

- Waarom zijn veel monumenten van steen, zowel op de begraafplaats als de oorlogsmonumenten?

Antwoord:

- Omdat dat heel lang meegaat; en dat is wel belangrijk als je 'voor eeuwig' de herinnering wilt vasthouden.

- Waarom hebben we oorlogsmonumenten?

Mogelijke antwoorden:

- Om de mensen te herinneren die in de oorlog zijn gedood
- Om soldaten of verzetsmensen te eren en bedanken die 'voor ons' hebben gevochten
- Om ons te waarschuwen dat oorlog erg is en dat we moeten proberen dat te voorkomen
- Om de nabestaanden te troosten.

Een oorlogsmonument is dus enerzijds gericht op het verleden maar ook op de toekomst! We willen geen oorlog meer.

3. Opdracht: herinneringsbord maken

De leerlingen pakken ieder de eigen herinnering van les 1 van de muur en plakken die in het midden van een vel papier. Daaromheen schrijven ze teksten en tekenen zij symbolen of andere dingen die te maken hebben met deze herinnering. Zo maken ze een herinneringsbord voor hun fijne herinnering. Dit mogen ze mee naar huis nemen.

VERWOORDEN!

Verwoord-leerdoelen

- De leerlingen kunnen vertellen wat een verschil is tussen herinneren en herdenken
- De leerlingen kunnen vertellen wat een overeenkomst is tussen herinneren en herdenken
- De leerlingen kunnen vertellen waarom we herdenken
- De leerlingen kunnen een verband leggen tussen monumenten en symbolen en de functie van het herinneren en herdenken
- De leerlingen kunnen praten en nadenken over de functie van herdenken voor anderen en voor henzelf.

Reflectie

- Wat hebben we gedaan?
- Wat is herinneren?
- Wat is herdenken?
- Wat is het verschil en wat is hetzelfde?
- Waarom herdenken mensen?
- Waarom gebruiken we daar monumenten en afbeeldingen voor?
- Kun je ook herdenken zonder monumenten en afbeeldingen?
- Herdenk jij ook? Waarom wel of niet?
- Wat gebeurt er als we gebeurtenissen of mensen niet meer herdenken? Is dat erg, vind je? > Het is mooi als hier een open gesprek over kan ontstaan; als de boodschap is dat herdenken móet, hebben leerlingen geen vrijheid om daar anders over te denken.

Extra

Verdieping: als je meer wilt doen met de woorden herinneren, herdenken en gedenken.

KIJKEN!

Toon dia 1 op het digibord:

- Een afbeelding over herinneren van les 1
- Een afbeelding van het oorlogsmonument
- Een afbeelding van een grafsymbool

DOEN!

- Bespreek de afbeeldingen kort, uit welke les komen ze, waar ging dat over?
- Laat de leerlingen nu in stilte nadenken over verschillen en overeenkomsten tussen de woorden op de dia: herinneren, herdenken en gedenken, en dat voor zichzelf opschrijven. Het geeft niets als ze het woord gedenken niet kennen, of wel kennen maar geen verschil zien met herdenken. Het verschil is heel subtiel en wordt door mensen verschillend uitgelegd en door elkaar gebruikt; de leerlingen kunnen er een gevoelsmatig antwoord op geven, of geen antwoord. Bespreek de gedachten van de leerlingen over de drie woorden. Stel vragen en vraag door.
- Breid daarna hun kennis uit en vul aan:
Schrijf het woord herdenken op het bord. Laat zien dat het uit twee woorden bestaat: her en denken. 'her' betekent 'weer'. Dus wat betekent herdenken? (Dat je weer, opnieuw, aan iets of iemand denkt.)
Schrijf nu het woord 'herinneren' ook op het bord. Ook dit woord begint met 'her'. 'Innere(n)', daar zit het woord 'in' in. Herinneren is iets als het ware weer 'in' je, bij je naar binnen brengen.
- Je kunt **dode mensen** herdenken, bijvoorbeeld door een kaars aan te steken bij een foto. Kennen de leerlingen nog andere manieren? De Nationale Dodenherdenking op 4 mei is een goed voorbeeld.
Je kunt ook **gebeurtenissen** herdenken. Dat kan ook iets fijns zijn, zoals de bevrijding van Nederland van de Duitse bezetting in 1945. Dan noemen we het 'vieren' (en je verjaardag is een herdenking-viering van het leuke feit dat je geboren bent!)

Er is een verschil met herinneren. Als je de doden van een oorlog herdenkt, heb je namelijk meestal geen herinneringen aan die mensen! Toch kun je meedoen met een herdenking.

Laat de leerlingen nadenken en praten over de vragen:

- Als je geen herinneringen hebt aan de mensen die je herdenkt, waar moet of kun je dan aan denken tijdens een herdenking?
- Waarom zou je meedoen met een herdenking als het toch niet gaat over mensen die jij gekend hebt?

Extra informatie

Gedenken en herdenken lijken op elkaar. Met een voorbeeld kun je de verschillen het beste duidelijk maken.

- Als je iets herinnert, dan haal je iets op uit je geheugen. Voorbeeld: ik herinner me wat ik aan had op mijn verjaardag. Ik herinner me mijn opa.
- Als je iets of iemand herdenkt, dan denk je bewust, op een bepaald moment, aan een persoon die dood is of een gebeurtenis die voorbij is. Voorbeeld: ik herdenk morgen het einde van de Tweede Wereldoorlog.
- Als je iemand gedenkt, dan houdt je een persoon die dood is, in je gedachten, je houdt hem of haar in ere. Voorbeeld: ik gedenk mijn oma, ik vertel mijn vrienden over haar.